

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

XXI. 1934.

AMSTERDAM

P. A. HEMERIJCK

(A. T. KLEEREKOPER)

1934.

**Enkele nadere gegevens omtrent „Tstempelen van
den Gelde” in Holland en Zeeland
in en na 1573.**

Het stempelen van het geld in Holland en Zeeland, bedoeld bij en geschied krachtens de „Placate vander Munte”, Delft 7 Februari 1573¹⁾, is een terrein, dat historisch en ook numismatisch nog vrijwel braak ligt: de toch zoo bijzondere, ja, op het eerste gezicht meesterlijk bedachte wijze van belasting heffen, die men door deze ordonnantie mede in het leven riep en die wij danken aan het beleid van Prins WILLEM, de Raden en de Staten van Holland te Delft²⁾, is nog nooit afdoende onderzocht.

Ook ik stel mij niet voor, in deze bijdrage te komen tot een volledige en afdoende beschrijving: het bescheiden opschrift hierboven wijst dit reeds uit.

Aan den anderen kant is het zelfs de vraag, of ooit volledig inzicht in deze materie zal worden bereikt: reeds VAN LOON, op pag. 164 van het in 1723 verschenen Deel I zijner „*Beschrijving der Nederlandsche Historipenningen*” eenige Hollandsch en Zeeuwsch gestempelde munten afbeeldend, verontschuldigt zich, dat slechts deze afbeeldingen bewijs kunnen leveren voor de belasting-maatregel „dewijl ’er geen raadsbesluitjen, zoo van dit als het voorige jaar, van de Staaten van Holland onder hunne stukken worden gevonden, noch van deeze verhooging in de daglijsten van Staat iets staat aangeteekend”. Indien VAN LOON ook met „de daglijsten van Staat” — een ongebruikelijke, deftige 18de eeuwsche uitdrukking — de Resoluties van de Staten van Holland bedoelt, en dit is stellig zoo, dan heeft hij onbetwistbaar gelijk: resoluties

uit den jare 1573 zijn niet bewaard gebleven. Toch is het vreemd, dat hij de ordonnantie zelve van 7 Februari 1573 niet gekend, althans niet geraadpleegd heeft; toen het eerste Deel van zijn werk in 1723 verscheen, waren de Gedrukte Resoluties ³⁾ in de editie van 1669 reeds uitgegeven en in die uitgave had men de lacune in de resoluties, wat de eerste jaren van den opstand betreft, aangevuld met eenige ordonnanties, w.o. de door ons bedoelde. Blijkens pag. 7 van zijn Voorbericht en talrijke bronvermeldingen kende VAN LOON die gedrukte uitgave best.

Hoe dit alles ook zij, VAN LOON heeft zich in zijn tijd van 't stempelen van den gelde geen juiste voorstelling kunnen vormen. Wel vertelt hij, dat dit belasting heffen betrof een verhooging (van al het geld door de Staten uit te geven) „booven zijne gewoonlijke waarde van zeven tot acht”, wetenschap, die hij ontleent aan HOOFT, *Nederlandsche Historiën* ⁴⁾, waar wij lezen, dat de Staten van Holland „door gelijke behoefte geperst”, als de belegerden binnen Haarlem „den gang hunner penningen in 't gemeen (verhoogden) van zeeven op acht”. De verhooging van àl het geld, gelijk VAN LOON wil, is lichtelijk overdreven en in strijd met de plaats, die hij zelf van ORLERS ⁵⁾ aanhaalt: deze laatste wist dat beter, dank zij het doór hem gepubliceerde „derde Boucxken in Sestienen”, welks kroniekschrijver op 18 Februari 1573 noteert ⁶⁾: „is het gelt verhoogt de stuyvers een deuyt, de negenduytsen een deuyt, de braspenning een deuyt, de elf deuytsen een deuyt, de drie groot een oortgen, de vierdalf groot een oortgen, de vijftalf groot een oortgen, de stooters een oortgen, dit is niet geclopt, de 7 groot ende 7 stuyvers moet men cloppen van 7 groot een oortgen, 7 stuyvers een stuyver, 32 stuyvers 4 stuyvers ende naer advenant soo veel meer”.

Inderdaad bleven buiten het stempelen „alle paiementen ende 'cleyne Munte beneden den halven Reaal van zeven

grooten". Maar wat wilde en bedoelde men dan met dat stempelen van het overige geld en hoe stond dit stempelen met belasting heffen in verband? Het is goed, de considerans der ordonnantie hierop eens na te slaan en dan blijkt, dat de Regeering in de eerste plaats zich voorstelde, toezicht te stellen op de munt, koers, loop van het geld, opdat deze in Holland niet lager zoude zijn, dan elders; voorts wilde men valsch geld, verboden, vreemde en onbekende munten tegengaan, zoodat de bevolking door het opgestempelde teeken verzekerd zoude zijn van de „goedheid". Nu moet men zich echter vooral niet voorstellen, dat ter wille van dit „ordre opder Munte" stellen (hetgeen trouwens, gelijk wij weten, vaker voorkwam) al het in omloop zijnde geld maar eventjes zou worden gestempeld. Zeker, wat aan geld gestempeld werd zou voortaan goede munt zijn, maar dat bijstempelen had nog een ander doel, te vinden in het slot van de considerans: „ende dat mede van den ghelde binnen den selfden Lande van Hollandt te vertieren een cleyne partye metten minsten quetse ende verlies van een yghelick ten Ghemeenen behoeve ende zaecke des Landes bekeert ende ghesterckt mach worden". Alzoo, een gedeelte van al het geld in Holland zou door het stempelen bijdragen in 's Lands behoeften en wel zoo — voorzichtigjes aan dus — dat men er weinig last van had. Uit de verbodsbepaling, die dadelijk op de considerans volgt, blijkt, waar men heen wilde: „dat van nu voirtaen egheen gelt, goudt ofte silver, binnen den Lande van Hollandt, ontfanghen, uytghegeven, noch uytgheboden en sal moghen worden, directelick noch indirectelick ... dan tghundt ... alvoiren met een zeeckere stempel oft teycken gemarqueert en geteyckent sal sijn". Uit dit alles versta men dus twee dingen: 1°. dat, voor zoover het stempelen nog iets anders betrof dan het keuren van het in omloop zijnde geld, met dit stempelen niet te maken hadden de kleine bezitters

van de pasmunt (men begon toch eerst bij den halven reaal van zeven grooten) en 2°. dat het stempelen alleen maar betref het in omloop zijnde of komende geld, zoodat men slechts behoefde te laten stempelen wat men dadelijk dacht te moeten uitgeven (te vertieren) en, zoolang de ordonnantie van kracht zou zijn, wat men nog van ongestempelden voorraad zou moeten uitgeven. *Bezit* van ongestempeld geld werd immers niet strafbaar gesteld, men mocht het alleen niet ongestempeld uitgeven. Als dan ook de ordonnantie op het eind komt tot vaststellen van koersen van verschillende binnen- en buitenlandsche muntsoorten, dan heeft zij uitsluitend het *gestempelde*, in omloop komende, geld op het oog: „ende daer na (zal) tzelfde zijnen loop ende ganck hebben voir den prijs ende weerde als hier na volcht”. En wat bedoelde de ordonnantie nu nog boven het plaatsen van een contröleteeken, altijd: op die „cleyne partye”? Dit blijkt nu te zijn een oorlogsbelasting: „de welcke (munten) also gheteyckent zijnde tot zulcken hooghen weerde ganckbaer wesen ende over sulcx ontfanghen ende uytghegeven sullen worden als hier na verclaert staet. Des sal daer af tot des gemeene Landts behoef commen en by dengenen die tzelfde doet teyckenen voor den tijt van een Jaer sonder Interest ofte profijjt geleent werde so veel als die verhoogginge van tzelfde geteyckende ghelt beloopt . . . alles onder behoirlijke Obligatie ende Brieven van verbande van soe veel by den Staten vanden Lande ten uytganck van 't voirsch. Jaer wederomme te keeren ende te betaelen, ten proufijte vanden gheenen die tzelfde inder voughen als boven gheleent sullen hebben ofte vanden houder der zelve Obligatien”. Met andere woorden dus: een rentelooze geldleening voor den tijt van een jaar groot $\frac{1}{8}$ gedeelte (dit blijkt uit de koersvaststelling) van het geld, dat men ging of moest uitgeven, zulks tegen verhandelbare schuldbewijzen.

Het spreekt dan ook van zelf — en hier verlaten wij de oeconomische zijde van dit vraagstuk, om tot de numismatische terug te keeren — dat het aantal gestempelde of geklopte munten relatief niet zoo heel groot zou zijn. Zoo kon ik eertijds⁷⁾ reeds vermelden, dat uit een muntvondst, van waarschijnlijk in de jaren 1621/22 begraven geld, 1177 PHILIPSDAALDERS (heele, halve, enz.) te voorschijn kwamen, waarvan slechts 83 geklopt.

Blijkt uit die muntvondst tevens, dat dit geklopte geld nog jaren lang in omloop bleef, zekerlijk niet tot hooger waarde dan het ongeklopte, de numismaat zal direct inzien, dat het kloppen der munte niet zonder beteekenis is voor het vaststellen van de soorten munten, die in het jaar 1573 zoo al hier te lande (althans in Holland en Zeeland) in omloop waren. Italiaansch, Spaansch, Duitsch, Fransch en Engelsch geld, dat naast het inlandsche geklopt voorkomt, het is naast de beeldenaars, door KAREL V en PHILIPS II uitgegeven, een sprekend bewijs voor den toenmaligen muntstand.

In den aanvang van 1573 was de loop van zaken nog verre van gunstig: 21 Mei 1572 was Enkhuizen overgegaan, Medemblik, Hoorn, Alkmaar en andere plaatsen in het Noorderkwartier waren gevolgd; Amsterdam nog steeds Spaansch; Haarlem sinds half December 1572 belegerd; de Prins en de Staten uit Den Haag naar Delft gevlucht; Rotterdam, Delfshaven en Schiedam waren sinds Juli 1572 door de Spaansche garnizoenen verlaten; Gouda, Woerden en Schoonhoven door de Geuzen ingenomen; in het Zuiden waren Middelburg, Arnemuiden en Goes nog door de Spanjaarden bezet, Vlissingen en Vere daarentegen waren Staatsch.

In het centrum der zorgen stond Haarlem en de meest directe aanleiding tot het heffen der belasting is zonder twijfel in Februari 1573 geweest het verschaffen van de noodige gelden tot ontzet dier stad.

Ik moge nu trachten eenig beeld te geven van de uitvoering der ordonnantie, die, niettegenstaande dezen oorlogstoestand en de tusschen Noord en Zuid geplaatste wiggen, in Holland althans, vrij vlot schijnt te zijn verlopen.

Een belangrijke bijdrage tot de kennis dier tenuitvoering geeft de door N. J. M. DRESCH in 1928⁸⁾ gepubliceerde Rekening van MAARTEN RUYCHAYER, welke rekening tot heden uit een numismatisch oogpunt nog niet voldoende is bekeken. Deze RUYCHAYER, op 25 September 1572 te 's-Gravenhage door de Staten van Holland benoemd tot, wat wij zouden noemen, ontvang- en betaalmeester ter zake van den krijg (thesaurier van oorlog)⁹⁾, krijgt op 18 Maart 1573 (dus na de ordonnantie) te Delft nog een bijzondere instructie als „tresorier van den oorloghen in West Vrieslant”, welke hem reeds dadelijk opdraagt „het stempelen vanden gelde alomme in de steden van Westvrieslant mette burgemeester van Hoorn, PIETER FLORISZ. in treyn te doen brenghen ende den gecommiteerden daertoe behoirlycken eedt te laten doen”. Deze gecommiteerden waren reeds in de ordonnantie van 15 Februari 1573 in het uitzicht gesteld: het stempelen zelf zou geschieden door „ghezworene ende ghecommiteerde van de Staaten inden besloten Steden daer toe ghestelt”. Op 18 Maart 1573 is RUYCHAYER naar het Noorden vertrokken „benaerstigende dat tplaccaet vande stempelinghe vanden gelde in alle de Noordersteden gepubliceert ende onderhouden mochte worden, volgende zyne commissie”¹⁰⁾. Tevoren had hij, blijkens zijn in beide qualiteiten afgelegde rekening, op 5 Maart 1573 te Delft van CORNELIS FRANCHOYS VAN BODEGHEM en WILLEM DIERNX „gecommiteert van trecht van leeninghe vallende opt stempelen vanden gelde” 500 ponden en van CORNELIS HARMANSZ. en WILLEM JACOBS „gecommiteert totte voirs. stempelinghe tot Delff” 2000 ponden ontvangen. Dan

ontvangt hij van 4 April 1573 tot 3 October 1573 alle mogelijke bedragen uit de Noord-Hollandsche steden ¹¹⁾: Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam en Medemblik. Uit Enkhuizen beurt hij tweemaal geld: eerst van 4 April—20 Juni van CORNELIS JANSZ. en DIERCK PIETERSZ. TIALLES en daarna van 27 Juni—3 October van JACOB ZIEWERTSZ. BLAUWHULCK. In die stad is dus tweemaal gestempeld en niet steeds door dezelfde lieden. Haarlem, van 11 December 1572 tot 12 Juli 1573 belegerd, was dus reeds lang gevallen, toen nog gelden binnenkwamen, waarschijnlijk reeds, toen nog gestempeld werd. Waar RUYCHAUVER in Januari 1574 uit het Noorderkwartier vertrok ¹²⁾, mag men veilig aannemen, dat althans dáár slechts van April—October 1573 of daaromtrent geklopt is.

In Zuid-Holland — slechts gemakshalve spreek ik hier en daar van Noord- en Zuid-Holland — is nog elders, dan in Delft, geklopt. De heer J. SMIT, Hoofd-Commies aan het Rijksarchief, wees mij op een belangrijk stuk, berustende op het Rijksarchief te 's-Gravenhage, voorkomende op pag. 41 verso in het „*Tweede Regyster van Commissien (van de Rekenkamer)*” beginnende 8 Aprilis Anno 1573”. Ook de Rekenkamer (van Holland) was in die dagen te Delft ¹³⁾. Het betreft hier de minute eener tweede aanstelling van stempelaars te Rotterdam en Schoonhoven, die licht geeft over veel duisters, waarin het stempelen nog steeds gehuld was en luidt als volgt:

„Alzoe de gecommiteerden vande Tstempelen vande gelde binnen der Stede van *Schoonhoven* geordonneert, haire Reeckeninge van haren ondervinde inder Camere vande Reeckeninge des Coninx in Holland tot Delff overgesonden hebben ende dat daeromme hoochnoodich es, op dat de voirn. stempelynge nijet stille en stae, andere daertoe te committeren tot voorderinge vande

Een gelycke
commissie
mutatis
mutandis
Rotterdamme.

CLAESZ
 WILLEMSZ
 goutsmit,
 HUYCK
 HENDRICKSZ en
 THONIS FRANZ,
 alle burgers der
 Stede van
 Rotterdamme.

gemeene saecke, soo eest, dat de Commissarisen vande voirsz. Reeckeninge uuyten name ende van weghe zyne Co^e. Ma^t. omme tgoet Rapport hem gedaen vanden persoonen van BARENT HYNDRIKSZ goutsmit TOBIAS JANSZ. JOOST CORNELISZ alle burgers der Stede van *Schoonhoven* hebben denselven persoonen by advyse vande Burgemrs. ende Wet-houders der voirsz. stede geordonneert gecommiteert ende geautoriseert, ordoneren committeeren ende auctorizeeren by desen, allen penningen, tsy goude ofte silvere te moghen cloppen ende stempelen, de rechten ende leges dairtoe by placcate instructie ende ordonnantie van zijne Ex^e. gestatueert ende geordonneert te ontfangen, goed ende rechtvaerdich registreere ende opschrijvinghe van alles te houden en te doene, openinghe vande selve haire registeren, des byde voirn. commissarisen versocht synde, te doene en geene betalinge uuyden voirn. rechten vant stempelen te doene, dan by ordonnancie vande voirn. Commissarisen ende anderen dient behoirt ende voirts alles daerinne te doene handelen ende besoigneren dat goede ende getrouwe stempelairs schuldich zijn ende behoiren te doene vermogens d'Ordonnantien en Instructien hen op desen verleent ende noch te verleenen, iest noot, totten weddens vanden twintichsten penninck vant gunt procedereen sal vande rechten vanden stempelinghe vande penningen voirn. Welverstaende dat de voirn. persoonen stempelairs ten minste eens ofte tweemaels inder weecke ten voirz. fyne gehouden sullen syn te sitten tot sulcken dagen, alst hun oirbairlicxte dunken sal, omme allen dengeenen, diet versoucken sullen, te gerieven, dat daervan gheen clachte gedaen en worde. Omme welcken

voirz. dienste wel ende getrouwelyck uuyt te rechten de voirz. BARENT HENDRICKSZ. TOBIAS JANSZ. JOOST CORNELISZ. in handen *vande voirz. Commissarisen*. den behoirlycken eedt te doene ende voor heure handllynge gejustificeerde cautie te stellen nair behoiren. Versoucken daeromme ende van weeghe Co^e. M^t. lasten en bevelen allen officiers justiciers ende ondersaten van syne Ma^t. midts-gaders *den bailliu* burgemrs. ende Regeerders der Stede van Schoonhoven *dat sy* den voirn. eedt gedaen ende synde, de voirn. commissarisen intgunt voirz. es alle hulpe assistencie ende adres, eest noot, doen ende bewijzen, hen mogelyck synde; sulcx sal den voirn. commissarisen geschieden ten wel gevallen. Aldus gedaen ten bureele vande Camere vande Reeckeningen tot Delff *opten 16 Augusty* anno XV drye ende tzeventich. Toirconde tzeghel van voirn. commissarisen opt spacium van desen gedruckt in kennisse van mij".

CLAESZ
 WILLEMSZ. ende
 HUYCK
 HENDRICKSZ.
 ende THONIS
 FRANZ.
 in handen van
 Burgemrs. eade
 Wethdrs. der
 voirz. Stede van
 Rotterdamme.
 Schoudt
 dat sy den voirz.
 eedt gedaen ende
 cautie gestelt
 synde den voirn.
 personen
 opten
 XXIX Augusty.

Wij leeren uit dit stuk vooreerst, dat de Rekenkamer zich bemoeide met het aanstellen van stempelaars, dat die kamer reeds in het bezit is van rekening en verantwoording door gecommiteerden (dus tusschen 7 Februari en 16/29 Augustus resp. voor Schoonhoven en Rotterdam) gedaan en dat zij nu andermaal voor die steden (andere of dezelfde?) gecommiteerden benoemt. Wat RUYCHAUVER en de burgemeester van Hoorn in het Noorderkwartier moesten doen, doet nu de Rekenkamer zelve: gecommiteerden aanstellen en beëdigen was een taak van RUYCHAUVER, hier stelt de Rekenkamer zelf die lieden aan, die in Rotterdam door Burgemeesters en Wethouders beëdigd zullen worden, terwijl de Schoonhovenaars in handen van Commissarissen van Rekening den eed zullen afleggen. De hier benoemde Zuid-Hollandsche gecommite-

teerden droegen ook blijkbaar rechtstreeks hun geld aan de Rekenkamer te Delft af, gelijk hun voorgangers of zij zelf al eerder hadden gedaan, en niet, gelijk in Delft en Noord-Holland, aan een ambtenaar als RUYCHAUVER, die immers naar Noord-Holland vertrokken was ten dage van deze commissie.

Voorts geeft deze commissie (eigenlijk zijn het er twee: voor Schoonhoven van 16, voor Rotterdam van 29 Augustus) een kijk op het stempelen zelf: twee zitdagen per week worden voorgeschreven, let wel, niet om hen te ontvangen, die *moesten* komen stempelen, doch die 't *verzochten* en die *geriefd* moesten worden; boekhouding, beheer en afdracht van het ontvangen geld worden geregeld. Ook een voorschrift omtrent het loon der „stempelairs” wordt gegeven: zoo noodig(!) zullen zij 5 % van hun ontvangst genieten; RUYCHAUVER kreeg indertijd 1 % van zijn totaal ontvangst¹⁴).

Dat ook te Leiden gestempeld werd, zagen wij reeds uit hetgeen ik mededeelde uit de bijlagen van ORLERS. Met den daar opgegeven datum van 18 Februari 1573 klopt precies de noteering uit het „Afleesingsboek” C, fol. 58 verso, waar het volgende te lezen is:¹⁵)

„Offgelesen den XVIIIen February anno
XVc LXXIII:

Men laet weten een ygelijk by desen, dat die van den gerechte deur laste ende volgende die instructie ende resolutie van de Staten 's lants van Hollant DIERICK VAN HEUSSEN ende SYMON JAN REYERSZ. gecommitteert hebben omme een ygelijk te gerieven van het gestempelde ende gevackeerde gelt ende te versekeren by obligatie ende registratie van de leeninge by elcx ter cause van het verhooghen van 't voirs. gelt te doen”.

Tot de „besloten steden”, waarbinnen geld geklopt is,

heeft ook Gouda behoord. Dit blijkt uit de hier volgende verklaring van indemniteit, te vinden in het vroedschapsboek van 1573 (fol. 49):

XXVI^{en} Octobris 1573: „Ten voors. daeghe is geresolveert dat men de commissarissen van de stempelinghe ende teyckenen van der munten, mitsgaeders allen anderen ontfangh hebbende van wegen 't gemeen landt van Hollandt, van stats wegen costeloos ende schadeloes sal indempneren van alsulcke penningen als uuyt heurl. handen alreede bij ordonnantie onder signatuyre vanden secretaris gelicht zyn, ofte noch tot betaelinghe van des gemeen landts oncosten gelicht sullen moeghen werden. Ende dat de voorschreven ontfangers met sulck recht op die van de vroetschap sullen mogen procedeeeren gelijk als op hen gebruyckt sal moghen werden”.

Zoo hier en daar is dus in deze of gene stad onder de schaarsche archiefstukken uit die dagen nog wel eenig schriftelijk bewijs voor het kloppen te putten. Dat in Woerden, waarschijnlijk ook in Haarlem, geklopt is, zal straks blijken.

Dan loont het nog, na te gaan, door wie er geklopt is. De bijdrage van DRESCH levert daaromtrent niet veel op: van de meeste gecommiteerden, die RUYCHAUER als zijn geldaanbrengers noemt, geeft DRESCH wel de stedelijke waardigheid op (burgemeester, schepen, thesaurier, enz.), doch niet de beroepen. Mej. J. E. YPERLAAN te Delft zocht voor mij nog eens naar de beroepen der in den aanvang van RUYCHAUER'S stempelaars-rekening genoemde Delftenaars en bevond, dat CORN. FRANCH. VAN BODEGHEM ontvanger was van de inkomsten der kloosters en sedert ± 1579 concierge van het St. Agathaklooster, WILLEM DIERCXS was waarschijnlijk brouwer, CORN. HARMANZ. was

in 1573 veertig raad, later lid van de Rekenkamer, WILLEM JACOBSZ. (in de druif) is bekend in het goud- en zilver-smidsgilde, immers in 1542 leerjongen, in 1552 meester geworden. Dit laatste beroep treft ons ook in de Rotterdamsche en Schoonhovensche commissies: CLAES WILLEMSZ. (Rotterdam) en BARENT HYNDRIKSZ. (Schoonhoven) worden goudsmid geheeten. Volgens mededeeling van Dr. E. WIERSUM was inderdaad CLAES WILLEMSZ. (VAN DER AA) goudsmid en in 1593 regent van het Weeshuis, later oudevrouwenhuismeester. HUYCK HENDRICKSZ. was lakenverkooper. Doch ook een THONIS FRANSZ. is als goudsmid ± 1577 te Rotterdam bekend uit het register van preferentiën. Hij stierf in 1602; zijn boedelinventaris is bekend. In Schoonhoven vond de heer G. LUGARD JR. genoteerd (inv. no. 232): „op huden den V^{en} July anno voorschr. (1555) so is BARNT HEINRICKS goutsmit poirter geworden ende heeft by syn eedt verclairt vyf jare poirter te bliven”. De beroepen der gecommiteerden te Leiden waren niet te vinden.

De aanwezigheid van zoo'n goudsmid onder de gecommiteerden is best te begrijpen; het stempelen toch eischte eenige technische vaardigheid, vooral de gouden munten mochten niet te zeer mishandeld worden; wij weten overigens maar al te goed, hoe de vermelding „contremark fraai” in een catalogus den kooper de conservatie ten overige moet verzoeten. Ten slotte: hoe meer namen van „stempelairs” men in de toekomst mocht vinden, hoe meer aanwijzingen voor goudsmiden uit dien tijd.

Blijkt uit het bovenstaande, dat men in Holland vrij spoedig na 7 Februari 1573 met het kloppen begonnen is, de vraag hoe lang men deze werkzaamheid heeft voortgezet, zoo zeer van belang voor den numismaat, baart groote zorg.

De geldleeningen aan het kloppen verbonden zouden een jaar duren. Doch hoe het met de in- of terugwisseling der bewijzen van geldleening gegaan is, blijft nog steeds een

open vraag, zoolang hieromtrent geen afrekeningen voor den dag gekomen zijn¹⁶). Ik betwijfel zelfs, of ze ooit geschied is: de jaren, volgende op 1573, waren niet minder zorgelijk en de oorlog bleef schatten gelds kosten: Leiden, Middelburg, Zierikzee, Woerden, Schoonhoven, Oudewater, moesten hun belegeringen nog doormaken. Inmiddels bleven, wij zagen het hierboven (pag. 5), de gestempelde munten nog lang in omloop.

Echter kennen wij uit deze jaren nog twee andere placcaten van iets later dagteekening. Het eerste, een ordonnantie van 3 December 1575¹⁷), thans uit naam des Konings te Delft uitgegeven en geldend wederom voor Holland, behelst andermaal een verhooging van de munten van goud en zilver, zooals zij nu binnen Holland konden worden uitgegeven. Het begint met naar de reeds besproken ordonnantie te verwijzen: „Al eest soo dat binnen onsen Lande ende Graefschappe van Hollandt tot dienste van denselven Lande inden Jaere 1573 alle goude en silvere munte by tstampelen van den gelde in haren cours ende ganck verhooght ende teghens alle bedroch van lichte valsche ende onbekende Munte voorsien ende goede ordren ghestelt is gheweest enz.” Doch dan volgt, zonder dat met één woord van verder stampelen of omtrent een nieuwe geldleening gerept wordt, een vaststelling van den koers van het geld, hooger dan den koers van 1573, doch zonder dat eenig onderscheid gemaakt wordt tusschen gestempeld en ongestempeld geld, dat beide toch in omloop was. Vooral hieruit leid ik af, dat het toen reeds en in ieder geval na 3 December 1575 met eenig verschil in waarde tusschen geklopt en ongeklopt geld gedaan was, zoodat men beide soorten weer vrij mocht uitgeven. En zeker zou men iets van het stampelen gezegd hebben, indien dat toen nog geschiedde. Daarop volgt de ordonnantie van 19 April 1576¹⁸) uit 's Konings naam te Delft uitgegeven, wederom aan haar voorgangster uit 't jaar 1573

rappeleerend: „Al ist soo, dat wij inden beginne van desen teghenwoirdigher oorloghe binnen onsen Lande en Graeffschappe van Hollant en Zeelant tot vorderinghe vande negotiatie en welvaren der selver landen goede ordre op alle goude en silvere munte gestelt en teges alle bedroch van lichte en valsche munte hadden voorsien: Tschijnt nochtans enz.". Het bijzondere van *deze* ordonnantie is slechts, dat zij uitdrukkelijk telkenmale naast Holland ook Zeeland noemt; overigens wordt met geen woord van 't stempelen gesproken, noch gestempeld van ongestempeld geld onderscheiden en treffen wij hier enkel een gewone muntverhooging aan boven de waarde van 1575, slechts wat méér munten betreffende. De bepaling zou zes maanden van kracht zijn. En als nu GROEBE¹⁹⁾ zegt, dat men wel zal inzien, dat deze laatste ordonnantie met die van 3 December 1575 en van 7 Februari 1573 „tot elkander in het nauwste verband staan", dan wil ik dat wel toegeven voor zoover het betreft de omstandigheden waaronder en de wijze waarop die ordonnanties tot stand kwamen, doch ik zie geen enkele reden, om aan te nemen, dat er, althans in Holland, nog ingevolge de beide ordonnanties van 1575 en 1576 geklopt en geteekend werd.

Met vrij groote stelligheid kan men dus aan de hand van de ordonnantie van 3 December 1575 zeggen, dat na dien datum in Holland in ieder geval geen geld meer gestempeld werd. Ik ben er echter niet minder zeker van, dat het stempelen reeds eerder ophield en wel op grond van de jaartallen, voorkomende op de geklopte binnenlandsche en vreemde munten. Ik heb hiertoe nagegaan een groot aantal geklopte munten in de verzameling van het Kon. Penningkabinet: daarbij is slechts één enkele $\frac{1}{2}$ PHILIPSDAALDER van Holland met het jaartal 1574. Een soortgelijk exemplaar is in mijn verzameling (afgebeeld Plaat I. 1) en een derde komt voor in den Veiling-Catalogus SCHULMAN, 28 April 1919, No. 102, een vierde

in den Catalogus CAHN (No. 85, 1933, Die Niederländischen Münzen und Medaillen des fürstl. Fürstenbergischen Münzkabinetts Donaueschingen). Buitenlandsche munten, met het jaartal 1574, zijn — geklopt — niet bekend. Ik behoef hier wel niet te zeggen, dat de hier genoemde vier $\frac{1}{2}$ PHILIPSDAALDERS van 1574 — geklopt — tot de allergrootste zeldzaamheden behooren. Een geklopte munt van 't jaar 1573 is al een bijzonderheid. Wil men nu uit het bestaan van deze $\frac{1}{2}$ PHILIPSDAALDERS aannemen, dat in 1574 in Holland nog regelmatig geklopt is, dan moet men zelfs over het hoofd zien de mogelijkheid, dat deze stukken best in 't eind van 1573 kunnen zijn aangemunt, reeds het jaartal 1574 dragend. Als men mij tegemoet voert, dat zonder twijfel in 't jaar 1574 weinig zal zijn aangemunt, dan geef ik dat grif toe — VAN DER CHIJS²⁰) vermeldt ongeklopte $\frac{1}{2}$ PHILIPSDAALDERS van 1574 —, doch wijs er op, dat in de jaren 1575 en 1576 wel degelijk is aangemunt (het Kon. Penningkabinet bezit van Gelderland: $\frac{1}{11}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{5}$ PHILIPSDAALDERS van 1575/76; van Holland: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{20}$, $\frac{1}{40}$ PHILIPSDAALDERS van 1575, leeuwendaalders, een gouden zonnekroon van 1576; van Utrecht: PHILIPSDAALDERS en onderdeelen van 1575 en 1576). Uit deze jaren kennen wij echter géén in Holland geklopte munten, enkele noodmunten daargelaten.

Al deze feitelijke gegevens voor het spoedig ophouden van het kloppen in Holland kunnen nog eens ondersteund worden door een beschouwing van den maatregel zelve. Waar een renteloos voorschot van één jaar bedoeld was, ligt het voor de hand, dat men het kloppen ook maar voor één jaar bedoelde. In het algemeen zal het kloppen in kleinere steden, omgeven door een beperkt aantal dorpen, korter geduurd hebben, dan in groter steden; het circuleerende geld vertegenwoordigde ginds een veel kleiner bedrag dan in de groote steden met een grooter

kring van omliggende gemeenten en nieuwen toevoer van ongeklopt geld. Doch ook aan dien toevoer komt een einde; het geregelde handelsverkeer tusschen de verschillende steden was in die dagen niet zoo heel intens en aan banden gelegd door de vijandelijke troepen, die een groot deel van het land bezetten. Het eenmaal geklopte geld bleef circuleeren en hoe langer hoe minder nieuw geld werd ter stempeling aangeboden. Dit blijkt ook uit RUYCHAUVER'S rekening (t.a.p. pag. 65—67): de groote bedragen komen 't eerst binnen, dan nemen de ontvangsten dadelijk af. RUYCHAUVER ontvangt, gelijk gezegd, na 3 October 1573 niets meer.

Alles te saam genomen meen ik gerust te mogen concludeeren, dat na het begin van 1574 in Holland niet meer gestempeld is ^{20a}).

Ik heb nu zóóveel gesproken over 't stempelen, dat ik eindelijk wel eens iets over den stempel zelf vertellen mag. Wij kennen twee soorten „stempels of teykens” voor Holland. De eerste is een Hollandsche leeuw (afgebeeld Plaat I. 2) in ovalen parelrand (5/4 m.M.), de tweede een Hollandsche leeuw op schild (afgebeeld Plaat I. 1) in ovalen parelrand (6/5 m.M.). Het is mij opgevallen, dat de grootere zilveren munten, zooals de heele en halve PHILIPSDAALDERS, de kruisdaalders, de buitenlandsche heele en halve talers — behoudens een schaarsche uitzondering — steeds gestempeld zijn met den leeuw-op-schild, de kleinere stukken, als de vijfde en tiende PHILIPSDAALDERS, de realen, testons, grosso's, met den enkelen leeuw. De gouden munten, voor zoover in die dagen werkelijk in omloop, toch reeds klein van stuk, zijn ook voor het meerendeel met dit laatste teeken ingeslagen. Dit alles trof ik aan bij de geklopte munten in de verzameling van het Kon. Penningkabinet, mijn verzameling, in den veilingcatalogus SCHULMAN (Maart 1913) en bij hetgeen MAILLIET ²¹) en BRAUSE ²²) afbeelden. Eindelijk kan men

aan de hand van de Haarlemsche noodmunten van 1572 (zij moeten reeds geslagen zijn in den aanvang van het beleg, dat 11 December 1572 begon en tot 12 Juli 1573 duurde) en van 1573 de stelling controleeren, dat de leeuw-op-schild slechts voor de hoogere en dus grootere zilveren waarden bestemd was: alle Haarlemsche noodmunten (heele, twee derden, halve, vierde velddaalders) zijn, indien ze bijgestempeld voorkomen, steeds ingeslagen met den leeuw-op-schild. Men zie hiervoor, behalve de bij MAILLIET en BRAUSE afgebeelde stukken, ook de exemplaren, die VAN SYPESTEYN beschreef en afbeeldde in zijn „Penningkundige Geschiedenis der stad Haarlem”²³).

Belangrijk blijft het zoeken naar het antwoord op de vraag: wáár werden de stempels voor de twee Hollandsche kloppen vervaardigd? Ze zijn, in twee soorten verdeeld, onderling nog wel eenigszins verschillend. VOET publiceerde indertijd²⁴) zeven verschillende groote en drie verschillende kleine kloppen uit een Haarlemsche muntvondst en wees bij die gelegenheid op een geheim teeken, tot het verkrijgen waarvan men waarschijnlijk de stempeltjes heeft ingevijld. Edoch, mij lijken die onderlinge verschillen niet zoó heel groot en niet zoó gewichtig toe, om daaruit af te leiden, dat de stempels, onafhankelijk van elkaar, in verschillende steden door verschillende stempelsnijders zouden moeten zijn vervaardigd. VOET laat zich hierover ook niet uit. Moet ik het wèl doen, dan zou ik geneigd zijn, méér te letten op de onderling groote overeenstemming der Hollandsche contramerken, op het steeds eendere geheime teeken, waarvan alle, ten minste de echte, voorzien zijn. Ook moeten de stempels (de ordonnantie was van 7 Februari 1573, op 18 Februari is men in Leiden al tot kloppen gereed, op 5 Maart heeft RUYCHAYER zijn eerste geld in Delft al binnen) reeds heel spoedig voor het gebruik geschikt gemaakt zijn. Waaruit ik zou willen concludeeren, dat ze op één plaats vervaardigd zijn,

wellicht, en dit rechtvaardigt dan de kleine onderlinge afwijkingen, door meerdere ijzersnijders tegelijk. Alsdan ligt het voor de hand, dat ik hierbij aan Dordrecht denk, met haar Munt en haar stempelsnijders, uit welke stad, nimmer belegerd, de stempels gemakkelijk over Holland verspreid kunnen zijn. DIRK JACOBSZ. en GERARD VAN BYLAER waren in dien tijd aan de Munt in Dordrecht werkzaam ²⁵).

In ieder geval blijkt uit de rekening van RUYCHAUVER niet, dat hij eenig geld heeft uitgegeven voor het vervaardigen van stempels, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat hij ze op zijn reis naar het Noorden meenam.

Wat de klop op de Haarlemsche noodmunten re vera beteekend heeft, zal wel nimmer opgelost worden: archiefstukken uit den tijd van het beleg ontbreken. Lang niet alle Haarlemsche noodmunten zijn met een leeuw bijgestempeld. Dit zou er op kunnen wijzen, dat de bijstempeling buiten Haarlem geschied is: de stad is tijdens het beleg vrijwel nooit geheel ingesloten geweest ²⁶), zoodat de noodmunten haar weg naar buiten kunnen hebben gevonden. Het aantal bijgestempelde noodmunten van 1572 is veel grooter dan dat van 1573. Doch aan den anderen kant kunnen de stempels in de stad gebracht zijn (de datum 7 Februari 1573 ligt nog in den aanvang van het beleg) en men heeft die wellicht naast het gewone kloppen der munt ook gebezigd voor het bijstempelen der noodmunten, hetzij ter verhooging der waarde, hetzij ter contrôle.

Wel kunnen wij vaststellen wat de klop beteekend heeft op de papieren noodmunten uitgegeven te Leiden, in ieder geval tijdens het eerste, wellicht ook tijdens het tweede beleg. Deze noodmunten, einde 1573 reeds vervaardigd ²⁷) (de exemplaren, die nog voorkomen, dragen alle 1574 als jaartal), werden spoedig vervalscht, zoodat de stadsregeering op 26 Januari 1574 bepaalde ²⁸), dat men de munten van 20 stuiver „ten huise van Mijnheer den

Schout deser Stede" in handen van de gecommiteerden moest inleveren, waartegen men nieuwe stukken kon krijgen, voorzien „met zekere stempel of byteycken". Een soortgelijke beschikking werd op 28 Januari 1574 genomen ten aanzien van de stukken van 5 stuiver, welker omloop voortaan slechts geldig zou mogen geschieden „totdat diezelve geteekend zullen zijn": Welnu, als „byteycken" op de Leidsche noodmunten komt steeds voor de Hollandsche leeuw (klop), zoodat het voor de hand ligt te beslissen, dat het stadsbestuur tot het aanbrengen van het echtheids-teeken in 1574 de stempels gebruikt heeft, die krachtens de ordonnantie van Prins WILLEM in de stad aanwezig waren. De hier bedoelde gecommiteerden waren niet de bovengenoemde (pag. 10) stempelaars, doch zij, die door het stadsbestuur waren aangewezen, om toezicht te houden op de Leidsche noodmunten ²⁰).

Voorts zijn, met den Hollandschen leeuw bijgeslagen, enkele Woerdensche noodmunten van 1575 bekend, die in 1576 bij een nieuwe uitgifte van tinnengeld zijn bijgestempeld door den goudsmid CORNELIS HEYNRICKS ³⁰) en wel de stukken van 10 en 5 st. Reden tot deze bijstempeling geven de archiefstukken van Woerden niet aan; ik vermoedde reeds eerder, dat het hier betrof een waardeverhooging ³¹).

Heb ik hierboven nu opgesomd wat ik tot heden omtrent het stempelen van den gelde in Holland bijeenverzamen en rangschikken kon, waarbij ik helaas het gebruiken van een enkel vraagteeken niet achterwege kon laten, moeilijker nog is mijn taak, het een en ander vast te stellen omtrent het stempelen in Zeeland. Het zal immers blijken, dat de gegevens, die hieromtrent bekend zijn, minder gemakkelijk tot een duidelijk beeld zijn samen te vatten.

Laat ik beginnen met te verklaren, dat Mej. M. G. A.

DE MAN te Middelburg, toen zij vernam, dat ik aan het stempelen in Holland mijne aandacht wijdde, mij gulhartig afstond al wat zij in den loop der jaren op het stuk der Zeeuwsche klopjes uit de archieven bijeenverzamelde of toegezonden kreeg. Bij het verzoek haar aantekeningen te gebruiken voor een mogelijke beschrijving van het kloppen in Zeeland, bezigde zij de verontschuldiging, dat haar hooge leeftijd haar het ordenen en bewerken van het materiaal belette; wanneer zij straks tot de conclusie komt, dat haar gegevens althans niet zijn misbruikt, heb ik een klein gedeelte van mijn dankbaarheid jegens haar ingeboet.

In de eerste plaats zoekt men voor Zeeland tevergeefs naar een bepaalde resolutie van Gouverneurs en Raden of van de Staten op dit stuk, of wel naar eenige ordonnantie. De ordonnantie van Prins WILLEM, waarover wij het zoo vaak hadden, is zoo specifiek voor „den Lande en Graeffschappe van Hollandt” — woorden, die telkens terugkomen — gegeven (de naam Zeelandt komt slechts eenmaal voor onder de titels van den Prins: Stadhouder ende Capiteyn Generaal over Hollandt / Zeelandt / Westvrieslandt ende Vuytrecht), dat men waarlijk — ook al weet men, dat in die jaren in Zeeland geen Munt en ook geen muntrecht der Staten bestond ²²⁾ en de munten der graven van Holland, tegelijkertijd graven van Zeeland, den naam Zeeland noemden — behoefte gevoelt aan eenig stuk, resolutie, plakkaat, ordonnantie of wat dan ook, waardoor de *in* Holland, zoo specifiek *voor* Holland genomen maatregel ook voor Zeeland verbindend verklaard werd. Nasporingen naar zulk een stuk gaven geen resultaat: zo er al een schriftelijke lastgeving is geweest, dan is deze toch blijkbaar in die dagen van verwarring niet geregistreerd. De resoluties van Gouverneurs en Raden ^{22a)} beginnen eerst op 20 Maart 1574!

Staat dus maar niet zoo dadelijk vast, wanneer in

Zeeland met kloppen begonnen is, met vrij groote zekerheid kan men zeggen, dat het in het begin van 1575 stellig met kloppen gedaan was. Melden toch de Notulen van Zeeland over het jaar 1574 niets op het stuk van de munt, uit het jaar 1575 kennen wij besluiten en wel eerstens omtrent het al dan niet toelaten van de nieuwe Hollandsche daalders (die het jaartal 1576 dragen) in Zeeland ^{32c}), voorts over den koers van het geld. Op 9 Januari 1575 s.c. toch besluiten Staten en Raad: „Angaende d'andere munte is alleenlicken goetgevonden, volgende de publicatie daarvan geschiet in Hollant, te laten afroupen de postulaetsguldens van Hoorne tot 13 stuvers, van Gulick tot 12 stuvers, van Groeningen van 9 stuvers tot 10 stuvers, zonder publicatie te doene van eenige andere gouwen ofte silveren munte, dewelcke men zal laten hebben haren gewilligen cours ende ganck” ^{32d}). Dan volgt op 28 Februari 1575 s.c. een resolutie ^{32e}), waarbij de koers van verschillende munten wordt vastgesteld, waarin niets wordt gezegd omtrent het kloppen, noch onderscheid wordt gemaakt tusschen geklopt en ongeklopt geld. Ik kan nu wel niet met zekerheid vaststellen welke Hollandsche publicatie de Staten op 9 Januari 1575 op het oog hadden, doch in ieder geval lijkt mij *dát* juist: indien men in den aanvang van 1575 in Zeeland nog geklopt had, dan ware daarvan bij deze besluiten wel melding gemaakt. En hiervan vindt men niets.

Zooals ik zeide, de ordonnantie van Prins WILLEM van Februari 1573 zwijgt over Zeeland, ook die van 3 December 1575. Die van 19 April 1576 echter neemt ook Zeeland op onder de landen, waarin de toen vastgestelde muntverhooging zou gelden. Zij lijkt mij zonder twijfel het gevolg van het samenzijn te Delft van den Prins met de vertegenwoordigers der Staten van Zeeland ter bespreking van de Unie tusschen Holland en Zeeland, die op 25 April

1576 aldaar tot stand kwam ^{32f}). En nu is het *deze* laatste ordonnantie, die leert, dat er in Zeeland vóórdien althans *iets* is bevolen of getolereerd, want zij vangt aan met de woorden: „Al ist soo, dat wij inden beghinne van deser thegenwoordiger oorloghe binnen onsen Lande en Graeffschappe van Holland en Zeelant (sic.) tot vorderinghe vande negotiatie en welvaren derselver landen goede ordre op alle goude en silvere munte gestelt enz.”.

Welnu, het ontbreken van een bepaalde Zeeuwsche resolutie uit den jare 1573 behoeft niet geheel te ontmoedigen. Men kan gerustelijk aannemen de mogelijkheid, dat men in Zeeland, op grond van het oude muntrecht der Graven, de eenmaal in Holland op dit stuk genomen maatregel vanzelfsprekend als voor Zeeland geldend beschouwde en dat de Prins — Gouverneurs en Raden waren toen in Middelburg en vermoedelijk Spaansch gezind — het in Holland genomen besluit voor zoover mogelijk ook uitvoerde of deed uitvoeren in Zeeland. De Staten van Zeeland kwamen immers na Maart 1572 in de eerstvolgende jaren niet naar vaste orde samen ^{32b}). Ja, men moet de mij door den heer M. SCHULMAN ingegeven stelling durven aanvaarden (een stelling, die veel, wat straks volgen zal, duidelijk maakt en wederom door veel wordt bevestigd), dat in den aanvang van 1573 in Zeeland gewoonweg gestempeld is met het Hollandsche leeuwje. Deze handeling had in Zeeland wellicht méér een plaatselijk karakter dan in Holland. Zij vond waarschijnlijk in de verschillende steden niet zoo gelijktijdig plaats en geschiedde dan krachtens afzonderlijke bevelen of machtigingen van den Prins, telkens naar gelang de krijgskans zulks gedoogde.

Gaan wij na, welke steden toen voor het kloppen in aanmerking kwamen. Vlissingen was steeds in Staatsche handen, Middelburg ging eerst 18/19 Februari 1574 over, Vere was steeds in handen van den Prins, Zierikzee was

sinds Augustus 1572 door Staatsche troepen bezet, werd van September 1575 tot 30 Juni 1576 door de Spanjaarden belegerd en bleef tot begin November 1576 (Spaansche Furie) door hen bezet. Goes en Tholen gingen eerst in 't voorjaar van 1577 „bij satisfactie” over.

Vlissingen, Vere en Zierikzee kwamen dus in aanmerking voor het eerste kloppen. Nemen wij aan, dat in den aanvang met den Hollandschen leeuw in Zeeland geklopt is, dan moeten wij toch tevens verantwoordende drie bekende Zeeuwsche klopjes, die onderling veel minder uniformiteit dragen dan de Hollandsche. Wij onderscheiden hier toch dadelijk drie typen stempels: 1°. ovale stempels (de Zeeuwsche leeuw in parelrand) (Plaat I. 3), 2°. den Zeeuwschen leeuw op vierkant schild (dus zonder ovalen parelrand) (Plaat I. 4) en 3°. den Zeeuwschen leeuw op vierkant schild in ovalen parelrand (Plaat I. 5). De eerst genoemde stempel komt het meest, de tweede minder, de laatste betrekkelijk weinig voor.

Gaan wij nu stad voor stad, die geklopt hebben, na en raadplegen wij de schaarsche bronnen.

Omtrent het kloppen te Vlissingen is niets met zekerheid te zeggen. De stadsrekeningen uit dien tijd zijn verloren gegaan; de notulen der stadsregeering beginnen eerst veel later. Vrij gebleven van de Spanjaarden, was deze stad echter aangewezen, om dadelijk in 1573 (met den Hollandschen leeuw) te gaan kloppen.

Van Vere is méér bekend: de rekeningen van het stempelen zijn nog aanwezig en wel in de stadsrekeningen van 1573 en 1574, thans tijdelijk op het Rijksarchief te Middelburg.

Allereerst blijkt, dat men in Vere reeds zeer kort na den datum van 's Prinsen eerste ordonnantie hier met kloppen begonnen is:

Stadsrekening Vere 1573; folio 13 verso
Ontvangsten:

Alsnoch wordt hier ontfanck gemaect van den penn. innegecommen zijnde vant cloppen van den gelde geinnet ende ontfangen by RICHARDT BARRADOT ende desen Bouckhouder volgens haerluyden commissie in dato den 14 Marty anno 1573 tydt deser rekening beloopende volgende tbouck daeraff gehouden ter somme van vier hondert een en veertich ponden twaelf schell. zes grooten vlms dus hier de zelve 449 pond 10 schel. 3 gr.

Het kleine verschil in cijfers en letters zien wij maar over het hoofd.

Wie nu, door hetgeen ik over Holland vermeldde, eenigszins vertrouwd is geraakt met de wijze van stempelen van het geld en daarboven nog weet, dat RICHARDT BARRADOT in 1573 schepen, later, tot 5 Augustus 1576, Burgemeester van Vere was, ziet uit het bovenstaande, dat deze en de stadsboekhouder een commissie moeten gehad hebben, wellicht gelijk aan die, welke wij hierboven als voor Rotterdam en Schoonhoven gegeven, leerden kennen. Wie de Commissie gaf, blijkt niet^{ss}). Maar dit zien wij wel uit dezen post: het hier verantwoorde geld, opbrengst van het geklopte, dus van de geheven belasting, vloeit in de stadskas, zonder die weer, verantwoord in den een of anderen tegenpost, te verlaten. De ambtenaren zijn stedelijke ambtenaren. Het hier bedoelde geklopte geld ontstond dus vermoedelijk krachtens een speciale licentie om de opbrengst van dit stempelen (als rentelooze leening voor één jaar?) ten eigen bate te gebruiken. Vere dankte deze licentie zeer waarschijnlijk aan haar benarde financieele positie door de nabijheid der Spaansche troepen. En niets is natuurlijker, dan dat de in Vere geklopte munten, hier bedoeld, van een ander merkteeken

moeten voorzien zijn geweest, dan de Hollandsche klop: uit niets toch blijkt, dat de afrekening weer „over Delft” loopt of geloopt heeft. Hieraan heeft men dan zekerlijk het ontstaan van den eersten Zeeuwschen klop te danken. Welke Zeeuwsche dat was, zullen wij later zien.

Kreeg de stad Vere de opbrengst van het kloppen, zij heeft zelve ook de onkosten van het kloppen voor haar rekening genomen:

folio 96 verso: JAN BOYE goudtsmit betaelt de somma van vier ponden drie schell. gr. vls. over zijn arbeitsloon ende sallaris van 't gelt te cloppen, mitsgaders van ses ijsers te snijden daer tvoorn. gelt mede geclopt is geweest volgende syne quitancie hier overgelevert dus hier de zelve
4 pond. 3 schell. gr. —

idem: JAN VAN DIEPENDALE betaelt de somme van drie ponden zeventhien schell. vlaems ter cause van zijnen sallaris verdient int gelt als voren gevaceert hebbende den tyt van drie maenden totden zesten Juny anno der rekeninge blijckende by zyne quitantie hier overgelevert dus hier de selve
3 pond 17 schell. gr. —

Drie maanden tot den 6den Juni: dat wil dus zeggen van ongeveer 6 Maart, hetgeen vrij aardig klopt met den hierboven vermelden datum der commissie van 14 Maart.

Doch veel belangrijker is de post betreffende den goudsmid, omdat er uit blijkt, dat te Vere niet minder dan zes stempels gesneden zijn. Men behoeft zich dus niet te verwonderen, indien men Zeeuwsche klopjes aantreft, die, wel is waar van één type, onderling iets afwijken in grootte enz.

Maar dan komt nog een post, die leert, dat men bij het kloppen voor de veiligheid der belastingheffers te zorgen had, men leze:

idem: Betaelt drie dienders de somme van twintich schell. grooten vlaems over den arbeysloon by hem luyden verdient int wachten ende bewaren de poorte ofte voordeure van den Rentmeester te wylen men 't voorn. geld cloppende was dus hier dezelve 20 sch. gr. —

Ik kom op dezen politiemaatregel straks nog terug.

Bij bovenstaande ontvangst wegens het kloppen in 1573 is het niet gebleven, in de rekening van 1574 wordt een tweede post verantwoord van geld, nog in 1573 en daarna in 1574 geklopt:

Stadsrekening 1574 folio 15 verso Inkomsten:

Desen ontfangher maackt hier ontfangh van twee hondert een ende tachtentich ponden neghentien schellingen negen grooten 12 myten vlms. over 'tcloppen van den gelde by hem met RICHARDT BARRADOT gehadt binnen den voorleden jaire 1573 ende binnen den jare 1574 volgende tregister bij den voorn. BARRADOT daeroff gehouden dus hier de zelve 281 pond: 19 schel: 9 gr. 12 myten.

I.m. Blyckt by Quoyer ofte register als in den text hier gesien en overgelevert.

Is dus thans gebleken, dat in 1574 — hoewel minder — te Vere nog geklopt is, uit den volgenden hier vermelden post blijkt precies het tijdstip, waarop men aldaar met kloppen is uitgescheiden: tot aan den overgang van Middelburg, die 18/9 Februari 1574 geschiedde. Wij zullen dan ook straks zien, dat men te Middelburg vrij kort na dien datum met kloppen is begonnen.

Stadsrekening 1574 folio 93 verso Uitgaven:

Desen ontfangher die metten Burgmr: RICHARDT BARRADOT volghende haerlieder commissie binnen

den voorleden Jaere 1573 totter Reductie der Stadt Middelburgh an^e deser rekeninghe gevaceert hebben int cloppen van den gelden waeraff tprofijt van der stadt beloopt volgende de rekeningh daeraff sijnde (by den voorn. BARRADOT gehouden) hier overgelevert (behalve dat men inde voorgaende rekeninghe van desen ontfangen verantwoord heeft) ter somme van 281 pond 19 schel: 9 gr: 12 myten vlms. —

In welke zylyuden boven den arbeyt ende groote moete daer inne gehadt vele spijtige ende dreygende woorden hebben moeten hooren hetwelke zijluden stellen tot mijnder E. Heeren discretie. —

Behalve om de vaststelling van den datum, waarop men te Vere eindigde, heeft deze post nog verdere beteekenis. De heeren stempelaars moesten nog beloond worden en om aan te toonen, dat hun werk geen sinécure was, maken zij melding van de uitingen der ontevredenheid der burgerij. Deze blijkt den maatregel van het kloppen, die haar geld kostte, niet aangenaam ontvangen te hebben en stellig staat hiermee de hierboven vermelde post van het diendergeld in nauw verband.

De stad heeft dan ook het werk der stempelaars en wat zij daaromtrent te hooren kregen behoorlijk beloond, immers wij lezen in margine van den laatsten post:

Die gecommiteerde tot auditie deser rekeninge passeren desen ontfangen voor tcloppen van den ghelde alhyer vermeldt drij ten hondert als in de voorgaende rekeninge beloopende:

8 pond: 8 schel: 9 gr. vlms.

Deze 3 % worden dus gegeven over het bedrag van 281 pond enz. van 1574.

Nog twee andere posten van bijzonderen aard, doch met het kloppen te Vere verband houdende, mag ik hier vermelden. In het archief van Vere bevindt zich nog een afzonderlijke, origineele, rekening van PIETER REYGERSBERCH voor gouverneur, baljuw, burgemeesters en schepenen van Vere, loopende over 18 Juli 1572—31 Juli 1573. Deze REYGERSBERCH was in 1573 schepen ³⁴⁾ en zijn rekening gaat over allerlei bijkomstige zaken, welke men blijkbaar heeft willen opdragen aan een vertrouwd ingezetene der stad. Als REYGERSBERCH aan zekeren JAN CASSER 23600 ponden kaas verkoopt en daarvan den koop prijs van 332 £ 2 sc. gr. verantwoordt onder zijn ontvangsten, noteert hij daaronder:

folio 19 verso: Ende is de voors. somme van
332 pond 9 schell. over te kloppen van 163 pond
vermeerdert dwelck de voors. REYGERSBERCH alhier
brenghet voor ontfanck de somme van

13 pond gr.

Als hij daarna voor „592 tonnen zouts, Callische mate (maat van Calais) tot 10 sc. gr. de tonne” 296 £ int, laat hij onder deze verantwoording volgen:

folio 20: Ende een deel van voors. penningen
tot der Vere gestempeld geweest sijnde is de voors.
somme vermeerdt bij kennisse van CAMPE ^{34a)}
dwelck alhier gebrocht wordt voor ontfanck ter
somme van 7 pond 7 schell. 6 gr.

Hieruit blijkt, dat het in Zeeland al niet anders toeging, dan in Holland: men deed volstrekt niet al het geld kloppen. REYGERSBERCH deed van deze koopsommen 163 £ en een ongenoemd bedrag stempelen en verantwoordde de waardevermeerdering als ontvangst.

Wij nemen hier afscheid van Vere en wenden ons tot

Middelburg. De oogst aan bronnen is daar schraal; uit den aard der zaak kunnen zij; ten aanzien van het stempelen, slechts dateeren na het zgn. beleg door de Geuzen, dat van April 1572 tot half Februari 1574 duurde. Er is in die tijden van woelingen en ontwricht leven natuurlijk weinig geregistreerd. Toch, de eenige post, die in rekening of bescheid, op het kloppen te Middelburg betrekking hebbend, voorkomt, geeft dadelijk houvast. Uit de rekening van den tesorier generaal van Zeeland (1573—1576), aanwezig in het Rijks-Archief te Middelburg (Rekenkamer C No. 1) blijkt de volgende verantwoording van dezen niet-stedelijken magistraat:

folio 15: Anderen ontfanck van teloppen van den gelde van binnen der stadt Middelburgh.

Ontfaen van PYETER NOBLET ende LAUREYS ADRIAENS ZONE als gecommitteert van gouverneurs ende raden tot den clop van den gelde de somme van hondert ses pont acht sch. ses gr. vl. in diversche reysen van de voorscr. cloppers ontfangen zedert den VII^m Marty tot den IV^{en} Aprillis LXXIII^{ich} daeraenvolgende, blyckende by tbescheet hier overgelevert; dus hier de somme van

106 £ 8 sc. 6 gr.

Hier treffen wij dus 7 Maart 1574 als datum aan, waarop men te Middelburg met het kloppen begonnen is krachtens een commissie, die van Gouverneurs en Raden uitging. En deze datum komt wonderwel overeen met het bericht uit Vere (pag. 27), waar men immers klopte „totter Reductie der Stadt Middelburgh”, die plaats had op 18/19 Februari 1574. De Prins ³⁵⁾ was op 23 December 1573 in Zierikzee gekomen, 24 December is hij in Vere, 30 December in Vlissingen, blijft daar in Januari en Februari, totdat hij op 24 Februari 1574 zijn intocht in

het bevrijde Middelburg houdt. Op 7 Maart begint men daar te stempelen: is de veronderstelling te groot, dat het zijn aanwezigheid en order was, die ook daar dezen maatregel in het leven riep? En die hem te Vere deed eindigen? Vrij laat is men dan reeds daarmee; waar alle verdere bronnen zwijgen over 't kloppen te Middelburg, moet men wel aannemen, dat het bij deze ééne ontvangst gebleven is. De opbrengst is dan wel niet groot geweest, doch men bedenke, dat de stad juist een langdurige insluiting doorstaan had, tijdens welke reeds geldgebrek heérschte. Tegenover Middelburg met zijn 106 £ staat Vere met minstens 730 £ (449 in de rekening van 1573 en nog 281 in die van 1574).

Doch deze geringe opbrengst is ook nog op andere wijze te verklaren. Men lette er op, dat de Middelburgsche ontvangst bij den Provincialen magistraat terecht komt. Dit kloppen moet dus geschied zijn ten bate van Zeeland's kas en geschiedde eerst, nadat het kloppen in Holland stellig geheel was afgelopen. Het is een maatregel geweest, die gewis met de door het zware beleg van Middelburg uitgeputte gewestelijke financiën in verband stond. Het heeft zonder twijfel ook slechts kort geduurd, betref het *toen*^{35a}) aldaar in circulatie zijnde geld, dat nog niet geklopt was en dat kon uit den aard der zaak geen groote hoeveelheid zijn. Dit kleine bedrag, uit Middelburg vermeld, geeft ons gereeder aanleiding te denken, dat de hiervoren uitgesproken stelling — het kloppen in Zeeland met den Hollandschen leeuw in het jaar 1573 — inderdaad juist is. Maar, dit kloppen te Middelburg, voor de Zeeuwsche Statenkas, moest dan ook weer meebrengen het gebruik van een ander stempel dan een Hollandsch (van wege de afrekening) en van een ander stempel, dan in Vere gebruikt was. Ook hierop komen wij straks terug.

Nu blijft nog Zierikzee te bespreken over. Wie zich

voorstelt, vele en duidelijke bronnen omtrent het kloppen aldaar aan te treffen, zal bedrogen uitkomen. Volgens de notulen van den Raad van Zierikzee (Alphabetisch Register) wordt op 1 November 1575 (dat is dus ruim een maand na den aanvang van het beleg): „Geresolveerd alle geld te rijzen, eens zooveel als bij de laatste permissie bij Zijne Excellentie gesteld geweest is”. Wij kunnen dus gereedelijk aannemen, dat de Prins, vóór dezen datum, éen bevel tot kloppen heeft gegeven, of wel een verlof, want het raadsbesluit spreekt van „permissie” en in ieder geval niet van ordonnantie, en dat deze licentie op eenigerlei wijze te Zierikzee is uitgevoerd. Wellicht is zulks geschied op 23 December 1573, toen hij, wij zagen het hierboven, in Zierikzee was. De mogelijkheid blijft open, dat 's Prinsen „permissie” uit Middelburg afkwam na de overgave dier stad in Februari 1574. Dan wel, dat reeds in 1573 krachtens de „Hollandsche” ordonnantie met den Hollandschen leeuw te Zierikzee geklopt was. Aan Februari 1574 zou zich echter aansluiten de rekening van den man, die zich te Zierikzee — wellicht met anderen, doch hij ontving in ieder geval de opbrengst — met het kloppen belast heeft. Het is de rekening van TRISTRAM JHANE, den op 26 April 1574 door Gouverneurs en Raden aangestelden rentmeester Be-Oosterschelde (dus weer geen stedelijk, doch een „provinciaal” districtsamtbenaar)³⁶⁾, in welke rekening, loopende van 1 Mei 1574 tot 29 September 1575 (Rijksarchief Middelburg) over JHANE's administratie van geestelijke goederen enz. geboekt staat op folio 114 recto:

HOBICK CORNELISZ. HUYBERT ende HEYNDRIK HERREMANSZ.³⁷⁾ betaelt over haerluyder Loon van den tijt van twee maanden lanck besich geweest te zynne metten clop van de gelde binnen Zierickxzee, volgende dordonnantie van den voorn. Burchmeesters de somme van £ 4.—

De beide hier genoemde lieden waren goudsmeden, die dus van de Burgemeesters een opdracht tot kloppen hadden gekregen, welke deze stellig weer gaven op bevel (commissie) van eenig centraal gezag. Juist daarom betaalt de rentmeester hun en niet de stad. Het twee maanden lang kloppen komt dan terug in den (ontvangst) post op fol. 32 verso, die vermeldt als ontvangen van HOOBICK Cz. HUBERT en H. HERREMANSZ. penningen door dezen ontvangen „ter cause van den clop van den gelde binnen der Stede Zierikzee over de maanden Maejo ende Junio 1574 46 £ 16 sch. gr.”. Dit zijn dus zeker de twee maanden, waarover het bovengenoemde kloploon betaald werd. Het is de eenige ontvangstpost, die wegens het geklopte geld in deze rekening voorkomt (mededeeling van den heer Rijksarchivaris in Zeeland). En indien in dezen post de opbrengst van geklopt geld wordt verantwoord (ik lees er niets anders uit), dan zou men inderdaad tot de conclusie moeten komen, dat er toen in Zierikzee maar heel weinig geklopt is. Deze conclusie moet m.i. gepaard gaan met een andere: dat men te voren in 1573 in Zierikzee (alweer met den Hollandschen klop) gestempeld moet hebben (waarvan wij geen rekeningen aantreffen) en dat dit kloppen *hier*, laat, in 1574, op één lijn gesteld moet worden met het kloppen te Middelburg, ten behoeve van de Staten van Zeeland, thans met een Zeeuwschen stempel. Wel mag ik hier nog vermelden, dat JHANE'S rekening juist sluit op den dag ⁴⁰⁾, waarop de Spanjaarden in aantocht waren om het beleg voor de stad te slaan! Zijn rekening kan ons dus niet vertellen, of er tijdens het beleg nog geklopt is en de bronnen uit het beleg zwijgen hieromtrent. Waar JHANE-zich na de komst der Spanjaarden heeft opgehouden? Vermoedelijk verbleef hij in Walcheren, want in 1576 kocht hij een gedeelte der geconfisqueerde geestelijke goederen te Mariekerke. Eerst den 30sten October 1577 levert hij te Middelburg zijn rekening over

1574 in, die op 8 November d.a.v. wordt afgehoord. In 1578 is hij weder te Zierikzee in functie als rentmeester (mededeeling a. b.).

Ook reeds ter wille van de congruentie met mijn bespreking over Holland dien ik verder te behandelen de Zeeuwsche kloppen op de Zeeuwsche noodmunten: die van Middelburg en Zierikzee. De Middelburgsche noodmunten van 1572 en 1573, nooit die van 1574 (doch deze zijn na het beleg geslagen, meer tot gedachtenis aan het gebeurde)⁴¹⁾ komen bijgestempeld (dus op 't eerste gezicht met een derde conramerck) met een Zeeuwsch leeuwte voor. Hetzelfde geldt voor Zierikzee. De Middelburgsche noodmunten zijn zonder twijfel *na* het beleg bijgestempeld (tijdens het beleg was Middelburg Spaansch) en beteekenen dus in waarde verhoogde noodmunten, die na het beleg in circulatie bleven. Enkele Middelburgsche velddaalders van 1572 zijn bijgestempeld met den Hollandschen klop (in Holland of in Zeeland?)^{41b)}. Het voorkomen van het Zeeuwsche klopje op de Zierikzeesche noodmunten is moeilijker te definieeren. Er bestaan Zierikzeesche tinnen noodmunten zonder Zeeuwsch klopje^{41a)}; anderen zijn bijgeklopt met den stadsklop (wapen van Zierikzee). Ik laat hier de desbetreffende raadsbesluiten niet volgen, doch vermeld slechts, dat die van 1 November 1575 en van 17 November 1575 uitdrukkelijk spreken van bijstempeling „met de stadskloppe”, het eerste van „alle geld” ter fine van verhooging, het tweede van de tinnen noodmunten ter fine van contrôle. Daaraan hebben wij dus niets. Blijft over, dat men het raadsbesluit van 23 November 1575⁴²⁾ aanneemt als grondslag van de bijstempeling met het Zeeuwsche leeuwte, óók als contrôleteeken, omdat dit raadsbesluit spreekt van „het nieuwe stimpel”⁴³⁾.

Als buitengewone zeldzaamheid moge ik hier afbeelden (Plaat I. 6) een vijfde PHILIPSDAALDER van Holland, dragende het Hollandsche leeuwte plus de Zierikzeesche

stadsklop, alzoo geen Zierikzeesche noodmunt, doch een te Zierikzee andermaal in waarde verhoogde munt volgens het Raadsbesluit van 1 November 1575. Het stuk berust op het Kon. Penningkabinet.

Maar, en hiervoor had ik eerst de kloppen op de Zeeuwsche noodmunten te bespreken, ik moet nog de aandacht vragen voor de beantwoording der vraag, of de verschillende soorten Zeeuwsche klopjes, die ik hiervoren (pag 23) besprak, onder te brengen zijn onder een bepaalde stad. Het antwoord is niet met zekerheid te geven. Zierikzee heeft zonder twijfel geklopt met het enkele Zeeuwsche leeuwte in ovalen parelrand (Plaat I. 3). Daarvoor pleiten de noodmunten dier stad, die steeds slechts aldus bijgeklopt voorkomen. Voor die bijstempeling der noodmunten heeft men dus de stempels uit vroeger dagen gebruikt. Aan de hand van de bijstempeling, die op de Middelburgsche noodmunten voorkomen, kan men beslissen, dat te Middelburg is geklopt met den leeuw op vierkant schild (Plaat I. 4), want de Middelburgsche noodmunten komen voor het meerendeel aldus bijgestempeld voor⁴⁴). Ook lijkt dit contramerk het meest op het Zeeuwsche leeuwte in vierkant schild, dat *steeds* voorkomt op de gouden stukken, heele en halve velddaalders van Middelburg van 1572 en 1573, die immers reeds drie stempels dragen moeten, voordat er van bijstempeling sprake is. Blijven over Vlissingen en Vere. Ik zou geneigd zijn, omdat de enkele leeuw in ovalen parelrand (Plaat I. 3) zoo veelvuldig voorkomt, een groot deel der aldus geklopte munten niet alleen aan Zierikzee — waar met den Zeeuwschen leeuw toch zeker maar weinig, kort en laat geklopt werd —, doch ook aan Vere toe te schrijven, dat vrij veel geklopt heeft. Het lijkt mij niet te stout gesproken, dat, toen Vere in Februari 1574 met de Zeeuwsche kloppen ophield, de Zeeuwsche stempels van die stad naar Zierikzee gegaan zijn en men dáár in Mei

en Juni 1574 met *die* stempels (rekening JHANE) nog wat verder geklopt heeft. De (zes) in Vere vervaardigde ijzers zijn dan naar Zierikzee verhuisd, om ten behoeve van de Staten daar nog korten tijd dienst te doen. Komt dan voor Vlissingen de leeuw op vierkant schild in parelrand? (Plaat I. 5). Ik zou het durven veronderstellen. Dit laatste klopteken komt numeriek het minste vóór. Maar er kan in Vlissingen — steeds Staatsch — immers zooveel met den Hollandschen leeuw geklopt zijn, dat er ten slotte ten behoeve van de Zeeuwsche Staten weinig meer te kloppen overbleef.

Ik beeld hier af (Plaat I. 1) als een bijzondere curiosum een halven PHILIPSDAALDER van Holland van 1574, die dus eerst een reisje naar Zeeland heeft moeten maken, om nog juist in Vere of Zierikzee geklopt te kunnen worden. Voor zoover ik kan nagaan is dit het eenige bekende exemplaar van dit late jaar.

En voorts moge ik hier nog even vastleggen, dat naar mijn meening het kloppen in Zeeland met den Zeeuwschen klop (nadat het kloppen in Holland vermoedelijk vrijwel geheel was afgelopen en vermoedelijk ook het kloppen met den Hollandschen leeuw in Zeeland óók) als een bijzondere maatregel ten behoeve van de Zeeuwsche Staten moet worden beschouwd, zooals Vere bijzonderlijk voor haar kas mocht kloppen; het kloppen met den Hollandschen leeuw, hetzij in Holland, hetzij in Zeeland, was een maatregel „tot des gemeene Landts behoefte” (woorden van de ordonnantie van 7 Februari 1573).

Ik heb er ten slotte van afgezien, uitvoerig te onderzoeken, de nuances, waarin de drie onderscheiden Zeeuwsche klopjes voorkomen. Zeker, er zijn grootere en kleinere Zierikzeesche/Veresche klopjes, gelijk ook de Middelburgsche klopjes onderling in grootte afwisselen. Men kan verder gaan en verschillen ontdekken in de lijnen der golven, waaraan de leeuw zich ontworstelt, ook in de

pooten, den staart van den leeuw. Ik heb er mij toe gezet te komen tot eenige vaste directieven; het bleek ten slotte een onbegonnen werk. Veel leeuwjes blijken hun „afwijkingen” te danken aan hun instempeling niet op een gladde muntplaat, doch op het ongelijke vlak van een reeds bestaande munt. Men zou als vergelijkingsmateriaal uitsluitend moeten gebruiken de noodmunten, waarop de Zeeuwsche leeuwjes in de gladde plaat zijn ingeslagen, of op soortgelijke munten. Heel veel belangrijks of nieuws zal dit toch reeds vrij hopeloze zoeken en vergelijken wel niet opleveren.

Om dezelfde redenen liet ik ook een onderzoek achterwege naar de onderscheiden onderling afwijkende Hollandsche instempelingen, waarover ik op pag. 17 sprak.

Kon deze mededeeling over het kloppen van het geld in Holland en Zeeland het onderwerp dus allerminst uitputten en op ieder punt volledig tot klaarheid brengen, wel meen ik, dat zij een einde vermog te maken aan het sprookje, als zouden alle munten, voorzien van een Hollandsch of Zeeuwsch klopje, bijgeslagen zijn ter wille van de betaling der troepen, dienend tot Haarlems ontzet, wier pogingen op 9 Juli 1573 zoo bedroevend mislukten. Dat sprookje vindt men, op het voetspoor van Hooft en van Loon, ofschoon deze nog niet eens het kloppen direct op het ontzet van Haarlem betrekken, verteld bij MAILLET ⁴⁵) en bij BRAUSE ⁴⁶) en onze catalogi, als zij den verkoop van noodmunten aankondigen, leggen het U nog steeds voor ⁴⁷). Nu is dit alles wel geen nationale ramp, maar het juister inzicht, dat nog lang na Haarlems inname door Don FREDERIK (12 Juli 1573) in Holland en Zeeland geklopt werd, geeft ook een beteren kijk op de maatregel zelve. Zij was niet anders dan een gemakkelijker middel voor de overheid, om nog vrij lang na Haarlems val aan geld te komen, wellicht toen andere heffingen

versaagden. Was niet 's Prinsen leven en dat der zijnen in die dagen één groote zorg om de gelden bijeen te brengen tot het voeren van den krijg? Een belasting heffen, of liever een leening sluiten, op het geld, dat men in circulatie bracht, ik noemde in den aanvang deze maatregel „op het eerste gezicht meesterlijk bedacht”. Hij was dat voor die dagen zonder twijfel en hij zal de overheid wel tijdelijk aardig contant (geleend) geld hebben ingebracht. Dat zal ook het doel geweest zijn, hoe dapper ook de ordonnantie van 1573 spreekt van een „onderhoudt vanden Coopmanschappe, handel ende neeringhe van Hollandt” en een „toesicht ende ordre ghestelt op der Munte”, opdat „een yeghelic vander goetheyt des ghelts verzeekert zij”, hoezeer de ordonnaties van 1575 en 1576, de eerste minder, de laatste meer, deze wijze van „keuren” uit 1573 nog eens mogen herdenken. Dit alles was niet anders dan een vergulden van de pil, die de burgerij in 1573 en 1574 moest slikken: haar uit te geven geld, baar, groot geld, moest voor $\frac{1}{8}$ bijdragen tot 's Lands behoef en dat men dien maatregel niet overal vriendelijk ontving, blijkt wel uit de „gemengde berichten” die ik uit Vere vermelden kon. Zeker, de burgerij kreeg, volgens de Hollandsche ordonnantie althans, obligaties op den Staat, wel renteloos, maar toch na één jaar te voldoen. Men stelle zich den toestand van Februari 1574 eens voor oogen! Hij was weinig geschikt tot terugbetaling van aan den Lande geleend geld⁴⁸). Overigens kwam de burgerij, die haar geld had laten kloppen, in het bezit van duurder geld, welks koopkracht vraag naar waren doet ontstaan en dus prijsstijging der goederen te weeg brengt en afneming van den handel, „grooten afkeer ende verminderinghe vander Coopmanschap ende hantieringhe”, zeide men in 1575. De bezitters van veel „pasmunt”, die niet in waarde verhoogd werd, waren bovendien in de eerste plaats de dupe. Maar, in die

dagen keek men zoo theoretisch-oeconomisch wellicht nog niet. Stellig niet in deze barre jaren van oorlog, als het stijven van 's Lands kas op den voorgrond stond. Doch wel is het kenmerkend, dat de ordonnanties van 1575 en 1576 de „stempelinge” lieten voor wat ze was en zich, zonder zich verder in te laten met geklopt of ongeklopt geld, beperkten tot een simpele vaststelling „van de waerde ende prijse” van het geld opnieuw, om — indien mogelijk — verdere steigerung te voorkomen.

Moge overigens de publicatie van dit alles, zij het hier en daar nog in rudimentairen vorm, de aandacht van anderen eens op deze zaken vestigen. Eendrachtig zoeken — „Concordia res parvae crescunt” — voert wellicht deze losse bouwstenen tot een fiksch gebouw omhoog.

Mr. ERNST POLAK.

Den Haag, 1933.

Rotterdam, 1934.

Noten.

1) Deze ordonnantie bestaat gedrukt. Zij is voorts te vinden in de *Gedrukte Resolutiën van de Staten van Holland* (1572 en 1573), pag. 18. Hierachter afgedrukt als Bijlage.

2) Zonder twijfel een der ordonnantiën, die de Prins op *eigen* naam publiceerde, wel in naam, doch niet op naam des Konings en tegen welke ordonnanties het Hof van Holland zich verzette: zie FRUIN, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland* ('s-Gravenhage 1922), pag. 64 en 163.

3) N. JAPIKSE in *Ber. en Med. Hist. Gen.* Deel 28, pag. LXXVIII e.v.

4) fol. 313.

5) *Beschrijvinge der Stadt Leyden*, 2de druk, 1641.

6) idem, pag. 567/568. Deze datum geldt dus slechts plaatselijk voor Leiden.

7) *Jaarboek XVI*, 1929, pag. 67.

8) *Bijdr. en Med. Hist. Gen.*, Deel 49, pag. 45 e.v. Aangekondigd in *Jaarboek XV*, 1928, pag. 85.

9) In tegenstelling met DRESCH lees ik in *deze* aanstelling niets, dat erop wijst, als zoude *deze* aanstelling RUYCHAUER benoemen tot thesaurier in het Noorderkwartier.

10) Rekening fol. 121 recto. DRESCH, t.a.p. 108.

11) DRESCH, t.a.p. 65—67: Alkmaar 7149 pond; Hoorn 4200 pond; Enkhuizen 6301 en 4080 pond; Edam 600 pond; Monnikendam 550 pond; Medemblik 900 pond.

12) DRESCH, t.a.p. 47.

13) Over de Rekenkamer van Holland: FRUIN, t.a.p. 57.

14) DRESCH, t.a.p. 110.

15) Mededeeling van Mr. J. W. VERBURGT.

16) Zie ook D. GROEBE, *Beantwoording der Prijsvraag over de Munten*, Brussel 1835, pag. 17, noot 1.

17) Het bestaat gedrukt. Voorts te vinden in de *Gedrukte Resolutiën van de Staten van Holland*, pag. 47.

18) Zij bestaat gedrukt. Voorts te vinden in de *Gedrukte Resolutiën van de Staten van Holland*, pag. 52.

19) t.a.p. pag. 18, noot 2.

20) *Holland en Zeeland*, pag. 540, afgebeeld pl. XXXI, 26 en Suppl. pl. XXXIX, 54.

20a) Hieraan heb ik nog toe te voegen, dat de catalogus van de veiling der noodmunten uit de verzameling MAILLIET (Parijs, November 1886) onder No. 518 vermeldt een halven PHILIPSDAALDER van Holland van 1575 met contramerck van Holland! Indien dit stuk werkelijk bestaan heeft, dan ligt de hierboven opgestelde theorie inderdaad tegen den grond. Doch deze vermelding moet berusten op een drukfout, een vergissing of een verkeerde lezing van een versleten stuk. Op plaat LI. No. 3 beeldt MAILLIET in zijn werk af een ½ PHILIPSDAALDER van 1562 van Vlaanderen met klop van Holland, op Suppl. pl. 46.3 een ½ PHILIPSDAALDER van 1564 van Gelderland met klop van Zeeland, beiden met een sterretje, resp. op pag. 198 en 137, vermeld, als voorkomende in zijn verzameling. Dit laatste stuk is No. 517 van dezen veilingscatalogus; de ½ daalder van Vlaanderen komt niet in dien catalogus voor, doch No. 518 moet dat stuk geweest zijn. Van alle in zijn werk als aanwezig in zijn verzameling vermelde geklopte munten ontbreekt alleen de ½ daalder van 1562 (Vlaanderen).

De heer M. SCHULMAN beaamde deze meening ten volle onder mededeeling, dat de catalogus vele fouten bevat. Zijn firma kocht No. 518, doch men zag daar nooit een geklopt stuk met zulk een buitensissigen datum: het komt ook niet voor in den prijscatalogus van noodmunten, dien de firma reeds in Januari 1887 deed verschijnen, en die voor het meerendeel uit de veiling MAILLIET afkomstig waren.

21) P. MAILLIET, *Catalogue descriptif des Monnaies obsidionales et de Necessité* (Bruxelles 1870—73), 2 dln. en 2 atlassen, pl. LI—LII, suppl. pl. 46.

22) A. BRAUSE, *Feld-, Noth- und Belagerungsmünzen* (Berlin 1896—1903), II, pl. 21, 1—14.

23) *Jaarboek III*, 1916, pag. 4—19.

24) *Tijdschrift XVI*, 1908, pag. 72.

25) VAN KERKWIJK in *Jaarboek VII*, 1920, pag. 30.

26) P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, Groningen 1896, pag. 118.

27) RAMMELMAN ELSEVIER in *Ber. Hist. Gen.* 1848, 2de stuk, pag. 8.

28) t.a.p. pag. 10.

29) ORLERS, t.a.p. pag. 477.

30) Mijn „*De Woerdensche Noodmunten*” in *Jaarboek* XII, 1925, pag. 14 en 17 en Pl. I. 6.

31) t.a.p. pag. 18.

32) De Staten van Zeeland richtten in 1580 een Munt te Middelburg op, hetgeen, na veel geharrewar, LEICESTER in 1586 goedkeurde: J. BROEKEMA, *Geschiedenis der Zeeuwsche Munt* in *Arch. Zeeuwsch Genootschap*, 1883, pag. 357.

32a) Gedrukt: in *Notulen van Zeeland*, I—V, 's-Gravenhage 1915—1919.

32b) FRUIN, t.a.p. pag. 241.

32c) *Notulen van Zeeland* I, pag. 67, 68, 86, 98 (1574—1576).

32d) Idem, pag. 86.

32e) Idem, pag. 98.

32f) Idem, pag. 1 e.v. (1576—1578).

33) Wellicht de Prins-stadhouder en toen Eerste Edele; het markiezaat bezat hij in die jaren niet: FRUIN, t.a.p. pag. 241.

34) Mededeeling van den heer Rijksarchivaris in Zeeland, Mr. A. MEERKAMP VAN EMBDEN, wien ik voor het geven van vele inlichtingen oprechten dank verschuldigd ben.

34a) JACOB CAMPE, in 1573 burgemeester van Vere.

35) H. J. P. VAN ALPHEN, *Dagregister van 's Prinszen Levensloop*, in: *Gedenkboek 1533—1933* ('s-Gravenhage, 1933), pag. 436.

35a) De na het beleg geslagen „noodmunten” van 1574 komen nooit bijgestempeld voor (DE MAN, t.a.p. pag. 80).

36) FRUIN, t.a.p. pag. 83.

37) Dezen post betrok Mej. DE MAN in haar „*Over de Noodmunten van Zierikzee*”, *Tijdschrift* XVIII, 1910, pag. 5, op het tinnen noodgegeld van 1574, door de stad Zierikzee geslagen. Zij hangt deze meening thans niet meer aan.

38) Over hen: Mej. DE MAN, t.a.p. pag. 7.

40) 28 September 1575: Dr. JAN POT, *Het Beleg van Zierikzee*, Ac. Proefschrift, Leiden 1925, pag. 3. Wellicht ook is het kloppen te Zierikzee niet van harte geschied. POT noemt de stadsregering, op zijn allerbest gesproken, zeer lauw prinsgezind (pag. 16).

41) M. DE MAN, *La Numismatique du Siège de Middelburg*, *Rev. Belg. de Num.* 1902/1903, pag. 80 (overdruk).

41a) DE MAN (*Noodmunten Zierikzee*), plaat IV. 2, 2a, 4 en 9

41b) DE MAN (Middelburg), plaat I. 6.

- 42) DE MAN (*Noodmunten Zierikzee*), t.a.p. pag. 18.
 43) Zoo ook DE MAN, t.a.p. pag. 21.
 44) Uitzonderingen: DE MAN (Middelburg), plaat I. 6 en II. 14.
 45) t.a.p. pag. 197.
 46) t.a.p. II, pag. 23.
 47) Alleen STEPHANIK weet beter: *Cabinet des Monnaies* JOH. W. STEPHANIK (Amsterdam 1904), pag. 195.

48) Zeer treffende gegevens omtrent heffingen, collecties, schenkingen enz. in die dagen — ook ten behoeve van Haarlems ontzet — geven de door J. H. VAN DIJK gepubliceerde „Rekeningen betreffende het financieel Aandeel van Delft aan den Vrijheidsoorlog (1572—1577)” in *Bijdr. en Med. Hist. Gen.*, Deel 54, pag. 43 e.v. Ook deze schrijver wijst er op (pag. 46), dat het tot restitutie van geleend geld niet steeds gekomen is.

Rotterdam bracht voor het ontzet van Haarlem bij diverse heffingen enz. op £ 12.000,—, voor Leiden meer dan £ 21.000,— (Dr. E. WIERSUM, *Prins WILLEM I te Rotterdam, Rotterdamsch Jaarboekje*, 1933, pag. 152).

De voor Delft en Rotterdam bekende bedragen staan buiten de opbrengst van het stempelen.

Bijlage.

PLACATE VAN DE MUNTE.

VVILHELM Byder Gratien Gods / Prince van Orain-
 gien / Graue van Nassau / vā Catzenelleboghē / van
 Vianden / van Dietz / van Buerē / van Leerdāme / ec.
 Heere ende Baroen van Breda / van Diest / van Grim-
 berghen / van Arlap / van Rozerop / ec. Burchgrauē van
 Antwerpen ende van Besancon. Stadthouder ende
 Capiteyn Generael ouer Hollandt / Zeelandt / Westuries-
 landt ende Uuytrecht. Den eersten Deurwaerder ofte
 ghesworen Exploictiē vanden Camere vandē Rade in
 Hollandt hier op versocht / Saluyt.

ALSO totten onderhoudt vanden Coopmanschappe /

handel ende neeringhe van Hollandt / en den ghemeenen Weluaren des selfs Landts / onder ander dientlick en noodich is / goede toesicht ghenomen ende ordre ghestelt te worden op der Munte / Cours ende Loop vaden ghelde. Ten eynde tzelve zijnen gack binnen den voirsc. Lande van Hollandt tot egheen minder nocte lagher weerde en heeft / dan inde ander ommelegghende Landen ende Prouincien. Oick by tstroyen ofte vuytsteecken van eenighe valsche verboden ofte vreempde en onbekende Munte voirtaen nyemandt bedroghen en mach werden / Maer ter contrarien een yeghelick van der goetheyt des ghelts verzeekert sij / deur eenich teycken daerop te slaen / met goede kennisse vande geswoorens ende ghecommitteerde / daer toe in de Steden te verordineren. Ende dat mede van den ghelde binnen den selfden Lande van Hollandt te vertieren / een cleyne partye metten minsten quetse ende verlies van een yeghelick / ten Ghemeenen behoeue ende zaecke des Landts bekeert ende ghesterct mach worden. SOE IST dat wy / naer de voirgaende deliberatie / met die vanden Rade in Hollandt hier op ghehadt / bij aduijse van den Staten der seluer Landen / inden name ende van wegen des Coninx onsen ghenadichsten Heeren / Gheordineert hebben / ende Ordineren by desen:

Inden eersten / dat va nu voirtaen egheen gelt / goudt ofte siluer / binnen den Lande van Hollandt / ontfanghen / vuytgegeuen / noch vuytgeboden en sal moghen worden / directelick noch indirectelick / onder wat pretext ofte dexel dattet soude moghen zijn / dan tghundt byden voirsc. ghezworene ende ghecommitteerde vande Staten inden besloten Steden daer toe ghestelt / alvoiren met een zeeckere stempel oft teycken gemarqueert en geteyckent sal zijn / Op de verbeurte van tghelt / contrarie desen ontfangē vuytgegeuen ofte vuytgeboden voir deerste reyse: deene helft van dien te bekeeren ten behoeue vanden Officier / ende dander helft ten behoeue vanden

aenbrenger. Ende voir de anderde ofte meer reysen op arbitrale correctie / naer gheleghentheyte der zaken bouen die verbeurte vanden ghelde. Weluerstaendé dat hier van vuytghesondert is en blijven sal alle paiemente ende cleyne Munte beneden den haluen Reael van seuen grooten.

Ende sullen alle halue Reaelen / ende andere hoogher Munten van siluer ende goudt / gheteyckent moeten worden / als voiren. De welcke also gheteyckent zijnde tot zulcken hooghen weerde ganckbaer wesen / ende ouer sulcx ontfanghen ende vuytgegeuen sullen worden als hier na verclaert staet. Des sal daer af / tot des gemeene Landts behoef commen / en by dengenen die tzelfde doet teyckene voir den tijt vā een Jaer sonder Interest ofte profijt geleent werdē so veel als die verhoogginge van tzelfde geteyckende ghelt beloopt / ende hier na op elke specie van dien geseyt sal werden / alles onder behoerlijcke Obligatie ende Briuen van verbande vā soe veel by den Staten vanden Lande / ten vuytganck van tvoirsc. Jaer wederommē te keeren ende te betaelen / ten proufijte vanden gheenen die tzelfde inder voughen als bouen gheleent sullen hebben / ofte vanden houder der zeluer Obligatien. Dwelcke Obligatien de voirsc. ghecommitteerde vande Staten totten ontfanck vande gheleende penninghen / vuyten naem en tot laste vande selue Staten sal Onder- teyckenen als volcommelijcken daer toe mits desen gheauthorizeert. Ende sal alsulcks van alle specien van ghelde ontfanghen hebbende tvoirsc. teycken gheleent worden / ende daer na tzelfde zijnen loop ende ganck hebben / voir den prijs ende weerde als hier na volcht. Te weten vanden gouden Reael / die voirtaen loop ende ganck sal hebben tot vier gulden twee stuuers / sal gheleent werden vij. stu. Vanden haluen gouden Reael tot twee gulden een stuur / sal gheleent werden iiij. stuuers.

- Vanden gouden Carolus gulden tot xxvij. stu. iij. stuuers.
 Vanden Keyzers Croone / ende den Croone van Vranckrijck
 metter sonnen tot ij. gulden / x. stu. vi. stuuers.
 De halue naer aduenant.
- Vande oude Franche Croone tot ij. gul. ix. stu. v. stuuers.
 De halue naer aduenant.
- Vanden Andries gulden / ende den nieuwen Bourgoenschen
 gouden gulden tot xxxix. stu. iiij. stuuers.
 Den haluen Andries naer aduenant.
- Vanden Philips gulden tot xxxv. stu. v. stu.
 De halue naer aduenant.
- Vanden Wilhelmus schilt tot xxxix. stuuers. iiij. stuuers.
 De halue naer aduenant.
- Vanden gouden gulden tot xxxix. stuuers. iiij. stuuers.
 Vanden gouden Leeuw tot drie gulden. vij. stuuers.
 De halue eñ vierendelen naer aduenant.
- Vanden gouden Vlies / ende dubbelden Philips gulden tot
 iij. gulden / x. stu. x. stuuers.
 Vanden dubbelden Ducaet van Spaengien tot v. gulden /
 x. stuuers. vij. stuuers.
- Vanden enckele Ducaet van Spaengien den Ducaet van
 Hongrijen / den gouden Rijder / den Saluyt / ende den
 Crusaet van Poortugael metten corten cruce / tot ij.
 guldē. xv. stu. v. stuuers.
- Vanden Crusaet metten langhen cruce tot twe gulden /
 xiiij. stu. v. stuuers.
- Vanden Rosennobel tot vi. gulden / x. stuuers. x. stuuers.
 De halve eñ vierendelen naer aduenant.
- Vanden Henricus ende Vlaemschen Nobel tot vijf gulden /
 x. stu. viij. stuuers.
 De halve eñ vierendelen naer aduenant.
- Vanden dubbelden Ducaet van Italien tot vijf gulden /
 viij. stu. viij. stuuers.
- Vanden enckelen Ducaet van Italien tot ij. gulden /
 xiiij. stu. iiij. stuuers.

Vanden Pistolet tot ij. gulden / viij. stuuers. vi. stuuers.

Vanden Angelot van Enghelandt tot vier gulden / ij. stu.
viij. stuuers.

Den haluen naer aduenant.

Vanden Angelot metten v int schip tot iij. gulden /
xviij. stu. viij. stuuers.

Van den Ghelderschen Rijder tot xxx. stuuers.
iij. stuuers.

Vanden gulden van Campen / Deuēter / Zwol / tot
xxviij. stu. iij. stuuers.

Vanden Davids gulden tot xxxvi. stuuers. iij. stuuers.

Vanden Conincx Daler tot ij. gul. iij. stuuers.

Den haluen naer aduenant.

Vanden Bourgonschen ende Rijxschen Daler tot xxxvi. stu.
iij. stuuers.

De halve eñ vierendelen naer aduenant.

Vanden silueren guldē tot xxvi. stuuers.
iij. stuuers.

Vanden Spaenschen silueren Reael van xiiij. stuuers / tot
xvi. stu. ij. stuuers.

Vanden Testoen van Vranckrijck tot xij. stu. ij. stuuers.

Vanden Testoen van Lothringhen tot xi. stu. ij. stuuers.

Vanden stucken van seuen stuuers tot viij. stu. i. stuuers.

Vanden Reael van seuen grooten tot iij. stu.
een halue stuer.

Vanden Scrickenburgher ofte Crabbelaer tot iijz. stu.
een halue stuer.

Die Vliesen sullen voirtaen cours ende ganck hebben tot
iijz. stu.

Die siluerē penninck vā vijf groot tot vz. gro.

Die stucken van iijz. grooten tot ij. stu.

Den Vierijser tot v. gro.

Den dobbelden stuer tot iijz. gro.

Die penninck van twee blancken tot iijz. gro.

Die Sassenalers van elf deuyts tot	iiij. gro.
Den Braspenning tot	elf deuyts.
Den stuer tot	neghen deuyts.

Eñ en sal niemant hem veruoirderen tvoirsc. teycken te conterfeyten / ofte op eenich ghelt te slaen / dan die ghene die daer toe ghelast sullen zijn / op peyne vande galghe. Ende ten eynde dat van dese onsen Ieghenwoirdige Ordonnantie / Statuyt ende ghebodt niemant Ignorantie en soudē mogē pretenderen / So lasten eñ Ordonneren wy v tInhouden van desen te Publiceren alommen binnen den Steden eñ vleckē vande Lande eñ Graefschappe van Hollandt ons toegedaen zijnde / eñ daermen gewoonlick is vuytroepinghen eñ Publicatien te doene. Beuelen voirts allen Officieren / Iusticieren / Dienaren eñ Ondersaten der Lo. Ma. dat sy v dit doende ernstelijcken verstaen eñ obedieren / eñ tInhouden van desen volcommen eñ achteruolgē / zonder eenige gunste / faueur / dissimulatie ofte verdrach. Ghegheuen tot Delft / onder onsen zeghel hier aen ghehanghen / In Placcate den vij. Februari / Int Iaer ons Heerē duysent vijfhondert tzeuentich eñ drie / Eñ was Ondergheteyckent / Guillē de Nassau / Op de Plijcke stont ghescreuen: Op beuele van zijnder Excellentie

Ondergheteyckent

Brunijck.

1

2

1

3

2

3

4

6

4

5

6

5